

LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

WOT. = *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2011.

NÉMETH DÁNIEL

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

MKI Magyarológiai Intézet

Dér Csilla Ilona, *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 234 lap

A diskurzusjelölők kutatását pragmatikai gyakorlatozóterepnek is szokás tekinteni (BORDERÍA 2008: 1354, idézi FURKÓ 2013: 158), ugyanis számos problémát felvet e funkcionális szóosztály tanulmányozása. Kérdéses a létrejöttük (grammatikalizáció-e vagy sem), a szövegek összetartásában betöltött szerepük (a kohézióhoz, a koherenciához, netán mindkettőhöz járulnak-e hozzá), vita van a jelentésük körül (konceptuális/procedurális, milyen a viszonyuk az igazságfeltételeességhez), szerteágazóak a funkcióköreik (SCHIFFRIN-nél [1987] például textuális/interperszonális/attitűdjelölő, míg CRIBLE-nél [2018] ideációs/retorikai/szekvenciális/interperszonális), problémás a multifunkcionalitásuk (nem csupán sokféle funkcióval bírnak, hanem egy konkrét használatban is többféle szerepük lehet), valamint kevésbé vizsgált a szövegtípus-függőségük, illetve -függetlenségük (l. SCHIRM 2021). DÉR CSILLA ILONA monográfiája e problémák mindegyikét érinti, s a diskurzus- és társalgáselemzés, a variációs pragmatika és a korpusznyelvészet elméleti keretét felhasználva igyekszik választ is adni a fenti kérdésekre szinkron és diakron elemzések, valamint kérdőíves vizsgálatok eredményeit felhasználva.

A kötet ahhoz az irányvonalhoz csatlakozik, amely szerint a diskurzusjelölők pragmatikai és szemantikai viszonyokat egyaránt jelölhetnek, azaz mind a diskurzus kohéziójához, mind a koherenciájához hozzájárulnak. A diskurzusjelölők szerepeinek a leírásához a szerző SCHIFFRIN (1987) klasszikus osztályozását szem előtt tartva CRIBLE (2018) műfajfüggetlen annotációs modelljét, valamint GONZÁLEZ (2004) narratívumok alapján felállított jelölőrendszerét ötvözi. Így a formailag széttartó, multifunkcionális, a keletkezőfélben lévő, illetve nehezen körülírható diskurzusjelölők funkciói is megragadhatókká válnak.

A kötet az elméleti alapvetéseket tartalmazó bevezető fejezet (9–31) után három nagy témát dolgoz fel: a stigmatizált, az oralításban gyakori diskurzusjelölőket (*hát, így, ilyen*) és társulásaikat (*de hát, és hát, meg hát, hát mondjuk*), az ellentétes diskurzusjelölő-társulásokat (*de viszont, de mégis/mégsem, azonban mégis, ugyanakkor viszont*), valamint a véleményjelölőket (*szerintem, azt hiszem ~ asszem*). A szerző mindhárom diskurzusjelölői csoport esetén az MNSZ2 anyagára és a BEA-adatbázisra épülő szinkron korpuszelemzéssel tárja fel az elemek pozícióit, funkcióit, műfajbeli megoszlásait, emellett az ellentétes diskurzusjelölő-társulásoknál és a véleményjelölőknél még a TMK-ra, az MTSZ-ra, illetve célzott keresésekre építve diakron korpuszvizsgálatot is végez. Az általa használt nagy adatbázisok jó lehetőséget kínálnak a diskurzusjelölők műfaji jellegzetességeinek

a megismerésére. Ám a pragmatikai szemléletű diskurzusjelölő-kutatás összetett módszertanának megfelelően DÉR nem kizárólagosan a korpuszokat és a saját introspekcióját használja fel a diskurzusjelölők feltérképezéséhez, hanem kérdőíves vizsgálatok adatait is bevonja az ellentétes társulásoknál és a véleményjelölőknél.

A Stigmatizált, gyakori diskurzusjelölők a magyarban című fejezet a töltelékszónak csúfolt, illetve (még) bizonytalan státuszú, a beszélt nyelvben gyakori elemekről szól: a *hát*-ról, az *így*-ről és az *ilyen*-ről. A *hát* választását a stigmatizáltsága mellett extrém multifunkcionalitása, illetve leírásának ellentmondásossága is motiválta. DÉR azonban a korábbi irodalmakból leszűrt 12 *hát* funkciót (következtetés, összegzés, mondandó indítása és folytatása, mondandótól való eltérés, nyomósítás, tompítás, ellentét jelölése, saját vélemény kifejezése, érzelmi többlettartalom, magyarázkodás, evidencia, megakadás) meggyőzően illeszti GONZÁLEZ (2004), illetve CRIBLE (2018) rendszerezéséhez. A diskurzusjelölők kutatói gyakran kerülnek szembe azzal a kritikával, hogy az általuk az egyes elemekhez társított funkciók parttalanok. A *hát* funkcióival kapcsolatban a legtöbb vizsgálatot eddig e sorok szerzője végezte (vö. SCHIRM 2021), aki maga is gyakran szembesült a funkciók megadásának problematikusságával. DÉR sikeresen „megvédi” a *hát*, s vele együtt a többi diskurzusjelölő funkcióit, s hangsúlyozza, hogy azok nem jelentésmegadások, hanem funkció-rendszerezések, s a számukat csak több funkció összevonásával lehetne csökkenteni, ám abban az esetben épp a specifikus funkciók oldódnának föl.

A *hát* nem csupán az egyik leggyakoribb diskurzusjelölője a beszélt nyelvnek, hanem igen szeret társulni is, amit az is jól mutat, hogy a BEA-korpuszban az összes *hát*-előfordulás több mint fele társulás (*de hát, és hát, hát igen, meg hát, illetve hát, jó hát, hát hogy, hát azért, hát mondjuk, vagy hát*). S míg önmagában kezdő pozícióban domináns a *hát*, addig a társulásokban jellemzően második elemként fordul elő.

Nemi különbséget sem a *hát*, sem az *így*, sem az *ilyen* esetén nem talált a szerző, ám az életkort nézve már nem viselkedett egységesen a három elem: a *hát* elterjedtsége nagyon enyhén nőtt a korról, míg az *így* és az *ilyen* használata jelentősen csökkent az életkorról. A műfajokat nézve pedig mindhárom elem a társalgásokban volt a leggyakoribb.

DÉR a *hát*, az *így* és az *ilyen* esetén a korpuszokból származó gazdag példaanyag bemutatásával, valamint a pozíciók és a szerepek összefüggésének vizsgálatával további érveket ad amellett, hogy a diskurzusjelölők használata nem véletlenszerű és nem főlősleges. Ezáltal maga a töltelékszó kategória kérdőjeleződik meg, illetve számolódik fel.

A monográfia következő fejezete az ellentétes diskurzusjelölő-társulásokkal foglalkozik. A szerző a diskurzusjelölő-társulások meghatározásakor irányelvnek FRASER (2013: 321) két feltételét használja fel. Egyrészt a diskurzusjelölőnek önmagában is meg kell tudnia jelennie azon a helyen, ahol társulva előfordul. Másrészt pedig a társulásban álló diskurzusjelölők jelentéseinek összeegyeztethetőnek kell lenniük egymással. A fogalmi tisztázás után a szerző az MNSZ2 korpuszában tizenhárom különböző diskurzusjelölő (*ám, azonban, csakhogy, de, ellenben, mégis, mégsem, míg, mindamellet, mindazonáltal, pedig, ugyanakkor, viszont*) kéttagú társulását vizsgálja meg elméletben és gyakorlatban. A 13 jelölő elméletileg ugyanis 13x13, azaz 169-féle kombinációt alkothatna, ám ezek több mint fele (pl. *ugyanakkor ám, mindazonáltal viszont, ellenben mindamellet*) egyáltalán nem jelent meg a korpuszban. A realizálódott kombinációk közül a leggyakoribb a legáltalánosabb jelentésű kontrasztív jelölővel, a *de*-vel alkotott *mégis*, illetve a tagadó *mégsem* kombináció volt. Izgalmas kérdés lett volna annak vizsgálata is, hogy az ellentétes

diskurzusjelölőknél milyen szemantikai és szintaktikai tulajdonságok engedélyezik, illetve tiltják le az egyes kombinációkat.

A megvalósuló ellentétes diskurzusjelölő-társulások közül a szerző hárommal, a *de viszont*-tal, a *de azonban*-nal és a *de mégis*-sel foglalkozik részletesebben, s ezeknek a stigmatizáltságát először a nyelvművelő szakirodalom megállapításain keresztül ismerteti. Fontos megfigyelése, hogy e kombinációk elítélésekor a „pongyolaság” és a „stílustalanság” szokott érvként megjelenni, ám e konstrukcióknál a plusz kötőszóhasználat miatt épp a pongyolaság ellentéte, az akkurátusság, precízkedés figyelhető meg. A látszólagos ellentmondást rögtön fel is oldja a szerző: rámutatva arra, hogy a nyelvművelői gondolkodás a kötőszóhalmozáshoz egyfajta lustaságot, igénytelenséget társít. A három ellentétes diskurzusjelölő-kombináció elterjedtségének a megállapítására DÉR diakrón és szinkrón adatbázisokban keresett rá. A három alakulat mindegyike már régtől, a 16., illetve a 17. századtól adatolható diskurzusjelölőként a forrásokból. Közülük a leginkább stigmatizáltak a *de azonban* bizonyult, a *de viszont*-ot régen nem ítélték el annyira (még Kazinczy is használta Erdélyi levelek című művében), a *de mégis* pedig az 1920-as évektől terjedt el ugrásszerűen.

A szerző az ellentétes diskurzusjelölő-társulások státuszának a feltérképezéséhez egy 30 kérdésből álló kérdőív vizsgálatával 25 tanárszakos hallgató, illetve 21 tanárként dolgozó attitűdjét is felmérte. Egyrészt arra volt kíváncsi, mi a véleménye az adatközlőknek, ha konkrét, valódi szövegekben látják az alakulatokat, másrészt arra kérdezett rá, használják-e ők maguk a formát, valamint máshol hallották-e, illetve látták-e már azt, mit gondolnak róla, továbbá tanítják-e, illetve tanítanak-e az illető társulást. A kérdőívbe a *de azonban*, *de viszont*, *de mégis* társulások mellé kontrollváltozóként az *így tehát* is bekerült. A válaszok elemzésekor DÉR rávilágít arra a fontos különbségre, ami magyarázattal szolgál a tanári csoportban lévő vélemények eltéréseire, arra, hogy a magyar mint idegen nyelv (MID) tanárok több alakulatot tartanak helytelennek, mint a magyartanárok, s tanítani is csupán azért tanítanak a kért formákat, hogy rámutassanak azok helytelenségére. Ez abból fakad, hogy a MID-tanárok nyelvtanárok, s náluk a tanítás során hangsúlyos szempont a grammatikai helyesség, valamint ők kevesebb kurzuson találkoznak a társasnyelvészettel és a pragmatikával, míg a magyartanárok többféle órán is hallanak a diskurzusjelölőkről. A társulások elterjedtsége és stigmatizáltsága közt nem volt kapcsolat: a nagyon elterjedt formákat is ugyanúgy megbélyegezték az adatközlők, mint a kevésbé gyakoriakat. Valószínűleg az oktatásnak (is) köszönhető az az egyértelműen pozitív különbség, hogy a hallgatók toleránsabbak a tanároknál (a *de mégis*-ről például senki nem nyilatkozott közülük negatívan), továbbá jobban is érzékelik a formák használatát mind mások nyelvhasználatában, mind a sajátjukéban, és inkább tanítanak is őket. A nyelvi ideológiákat tekintve azonban nem volt lényeges különbség a tanári és a hallgatói válaszok közt, s főként a nyelvi neccessizmus (pl. főlöseges az adott társulás), az esztétizmus (pl. ronda, szörnyű az elem), az antizsargonizmus (pl. tudálékoskodó, modoros a jelölőtársulás) és a fonizmus (pl. fűlsértő a forma) dominált.

Hangsúlyos és újszerű része a kötetnek az Ellentétes diskurzusjelölők és társulásaik a szaknyelvekben című fejezet. Az itt közölt elemzések alátámasztják a diskurzusjelölők terület- és (al)műfajfüggő sajátosságait: míg az építészeti műszaki szaknyelv kerüli az ellentétes diskurzusjelölőket és társulásait, addig a tudományos szakszövegek szeretik használni ezeket az alakulatokat. Az eltérés abból is ered, hogy az adott szövegműfajban milyen arányban jelennek meg narratív, illetve érvelő részek. A szerző újként mutat rá

arra, hogy a tudományos alkorpuszban az egyes területi régiók szerinti nyelvváltozatok közt is vannak különbségek az ellentétes diskurzusjelölő-társulások gyakoriságát illetően: például a *de viszont* és a *pedig mégis* a kárpátaljai alkorpuszban a leggyakoribb, az *azonban mégsem* és az *ugyanakkor azonban* a szlovákiai, a *de mégis* pedig a vajdasági szaknyelvben fordul elő legtöbbször.

A könyv utolsó fejezete az egyes szám első személyű véleményjelölőkkel (*szerintem, azt hiszem ~ asziszem ~ asszem*) foglalkozik, s diakrón és szinkrón korpuszok elemzésén keresztül ismerhetjük meg, hogy milyen véleményjelölői konstrukciók (*azt gondolom, azt vélem, ítéletem szerint, úgy gondolom, úgy hiszem, úgy vélekedem, úgy vélem, vélekedésem szerint, véleményem szerint*) közé érkeztek ezek az alakulatok. A diskurzusjelölőknek a nyelvi udvariassággal való összefüggése rendszeresen felbukkan a pragmatikai szakirodalomban (pl. KOCZOGH 2012: 76, 178), ám hol az udvariasságot felerősítő, hol pedig azt gyengítő elemeként jelenítik meg őket. DÉR az egyet nem értés, az udvariasság és a véleményjelölés összefüggéseinek a tisztázásához korpusz- és kérdőíves elemzést is végzett, s így fel tudta tárnai a műfaji és a formai (hosszabb-rövidebb variánsok, pozíciók) különbségeket, valamint a forma, a pragmatikai erő, a beszédtema és az udvariasság fokának kapcsolatát. A *szerintem* pozícióit vizsgálva a BEA-korpuszra alapozva érdekes feltevés, hogy a „nyelvhasználók a spontán beszédben beszédtervezési okok miatt sokszor később mondanak ki egyes diskurzusjelölőket (így kerülnek kezdőből belső helyzetbe)” (184). Erre szívesen látna több példát is az olvasó, akkor ugyanis kiderülne, hogy a hátrébb tolódó diskurzusjelölők helyét milyen más elemek – netán más diskurzusjelölők – foglalják el. Szintén újnak és meglepőnek hat az az eredmény, hogy az ellentmondás erejének tompítása és az udvariasság fokának növelése közt nincs egyenes összefüggés, valamint hogy – a korábbi feltevésektől és vizsgálatoktól eltérően – nincs kapcsolat a pozíció és az udvariasság között sem, a hatás ugyanis magától a jelölőtől és más változóktól is függ.

A kötet érdeme, hogy a szerző együttesen, egymást kiegészítve használja a szinkrón és a diakrón szemléletmódot, a kvantitatív és a kvalitatív elemzéseket, a kutatói introspekción, a korpuszelemzést és a kérdőívezést. A nagyszámú példaanyag olvashatóssá, a nem nyelvész érdeklődők számára is követhetővé teszi a fejtegetéseket. A bemutatott vizsgálatok egyrészt megerősítik a korábbi, hazai diskurzusjelölő-kutatások állításait, másrészt viszont – főként a szakmai nyelvhasználat esetén – új megközelítést és eredményeket hoznak mind a pragmatikai, mind a szaknyelvi vizsgálatokba. A könyv világos, közérthető formában ragadja meg és mutatja be a diskurzusjelölő-kutatás problémateremtő és problémamegoldó jellegét. A monográfia nem csupán a pragmatikával, illetve diskurzuselemzéssel foglalkozó kutatóknak, hanem a nyelvészeti témák iránt érdeklődőknek, valamint a magyar szakos tanárjelölteknek is fontos olvasmánya lehet.

Hivatkozott irodalom

- BEA = *Magyar spontán beszéd adatbázis*. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://www.nytud.hu/adatb/bea> (2021. 05. 31.)
- BORDERÍA, PONS 2008. Introduction to the special issue on Empirical Data and Pragmatic Theory. *Journal of Pragmatics* 40: 1353–1356.
- CRIBLE, LUDIVINE 2018. *Discourse markers and (dis)fluency. Forms and functions across languages and registers*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.

- FRASER, BRUCE 2013. Combinations of contrastive discourse markers in English. *International Review of Pragmatics* 5/2: 318–340.
- FURKÓ BÁLINT PÉTER 2013. A diskurzusjelölők alaptermészete a pragmatikai szemlélet tükrében. *Magyar Nyelv* 109: 157–162.
- GONZÁLEZ, MONTSERRAT 2004. *Pragmatic markers in oral narrative. The case of English and Catalan*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- KOCZOGH HELGA VANDA 2012. *The effects of gender and social distance on the expression of verbal disagreement employed by Hungarian undergraduate students*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- MNSZ2 = *Magyar nemzeti szövegtár*. Felújított, kibővített, új funkciókkal ellátott változat. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/> (2021. 05. 31.)
- MTSZ = *Magyar történeti szövegtár*. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://www.nytud.hu/hhc> (2021. 05. 31.)
- TMK = *Történeti magánéleti korpusz*. ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. <http://tmk.nytud.hu> (2021. 05. 31.)
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987. *Discourse markers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SCHIRM ANITA 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Loisir Kiadó, Budapest. (Megjelenés alatt.)

SCHIRM ANITA
Szegedi Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Végő búcsú Kemény Gábortól

Kollégái, barátai közül sokan tudtuk róla, hogy betegeskedik. De tudtuk azt is, hogy mekkora az élni akarása és a lelkiereje, tudtuk, hogy szeretett családja mellett mennyi minden ad neki erőt, éltető energiát: sok a nyelv, a stílus, az annyira szeretett Krúdy-próza jobb megismerését előrevívó munka elkészítésének terve mellett számos olyan tudományos közéleti feladat végigvitelének szándéka, amelyet a rá annyira jellemző segítőkészségből, lelkiismeretességből, baráti gesztusból vállalt. Legutolsó könyve, a tavaly megjelent *Tanuljunk magyarul is!* kötet előszavának utolsó bekezdésében (KEMÉNY 2020: 10) ezt írta még: „Bízom benne, hogy a Sors ad még lehetőséget a folytatásra. Ezért most nem is írom ide, hogy VÉGE”. – 2021. március 7-én a Sors végül mégis leírta ezt az annyira fájó szót.

Személyében a magyar nyelvészet olyan kiváló művelőjét veszítette el, aki a ma már sajnos egyre kevésbé létező hagyományos vagy helyesebben inkább talán klasszikusnak mondható, igazi filológia szerinti kivételesen széles körű és az általa művelt diszciplínák legapróbb részleteire is kiterjedő tudással rendelkezett. Ezt a túlzás nélkül rendkívüli méretűnek nevezhető ismeretanyagot alkotó szellemű tudósként, vagyis példamutatóan ötvözve az erudíciót az invencióval, nagy jelentőségű és hatású tanulmányokban, monográfiákban hasznosította, szintetizálta, adta és fejlesztette tovább.